

Сергій ГРИБОЄДОВ

Київ

МІЖЕТНІЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ

Міжетнічні процеси набувають особливої гостроти на переломних етапах суспільного розвитку. Так було і в період гетьманського державного перевороту 29 квітня 1918 року. Перехід від демократії періоду Української Народної Республіки до одноосібної диктатури П.Скоропадського надав міжетнічним проблемам особливої гостроти.

Міжетнічні процеси проявилися в ставленні гетьмана та урядових структур до проблеми будівництва Української Держави, відношення до цих проблем опозиційних йому сил – політичних українських партій та груп. Відкрита і прикрита політичними гаслами боротьба на ґрунті ставлення до української державності розгорнулася між російськими шовіністичними партіями і українськими патріотичними силами. До неї включилися і представники інших національних меншин, що проживали на українській етнічній території.

Міжетнічна боротьба проявилася в різноманітних формах. Виходячи за межі політичних дискусій, вона охоплювала широкі маси і вилувалася в страйки, що переростали в відкриту селянську війну як проти гетьманського режиму, окупаційних австро-німецьких військ, так і проти російських, польських і жидівських національних меншин, які проводили реакційну політику проти українства за відродження “єдиної неділимої Росії”.

Всі ці питання міжетнічних процесів в Україні доби гетьманату висвітлювались в працях, авторами яких були безпосередні учасники тих подій. Згодом вони стали професійними істориками і написали ґрунтовні багатотомні праці, нариси, брошури, статті тощо. Це роботи прибічників гетьманату Д.Дорошенка, В.Липинського та спогади самого гетьмана П.Скоропадського, а також численні праці опозиційних йому діячів соціалістичного табору – В.Винниченка, І.Мазепи, М.Шаповала, П.Христюка, П.Феденка та інших.

Саме їх праці та спогади заклали концептуальні основи дослідження міжетнічних процесів в Україні часів гетьманату. В наступні десятиріччя на їх базі формувалися дослідження інших авторів, які чітко окреслили ідеологічні рамки концептуально Протилежних підходів – з одного боку державницько-націоналістична концепція і з іншого – великодержавна шовіністична. Це різні політичні переконання одних, що виходили з патріотичних інтересів української державності і шовіністичні настрої інших щодо України, які відбивали прагнення національних меншин і зумовили до боротьби на діаметрально протилежних позиціях.

Останнім часом з’явилася і узагальнююча двотомна історіографічна праця В.Солдатенка під назвою “Українська революція. Концепція та історіографія”. Її автор вперше звернувся до історіографічного аналізу спадщини лідерів Української революції М.Грушевського, В.Винниченка, Д.Дорошенка, М.Шаповала, П.Христюка та інших. На основі їх робіт В.Солдатенко здійснив спробу комплексно проаналізувати концепцію української революції і дати їй виважену оцінку¹.

Переважна більшість авторів, як тих, що належали до прибічників гетьманату, так і опозиційних йому, об’єктивно сходяться на тому, що підвалини політики в галузі міжнаціональних відносин були закладені самим гетьманом П.Скоропадським та його урядом.

Уже в “Грамоті до всього Українського народу” гетьманом окреслено спрямованість політики в міжнародних відносинах. Проголошенням Української держави він засвідчив стратегічну мету українського народу. І хоч ряд опозиційних авторів (В.Винниченко, М.Шаповал, П.Христюк) вбачають в проголошенні Української Держави нещирість намірів П.Скоропадського, все ж вона існувала як незалежний суб’єкт міжнародного співробітництва. У доповіді на Міжнародній науково-практичній конференції з нагоди 120-ої річниці від дня народження Гетьмана Павла Скоропадського і 75-ої річниці проголошення Української Держави, яка відбулася 13 – 15 травня 1998 року в Києві, Чернігові, Тростянці, А.Буравченков відзначив, що, гетьман намагався “створити реальну, міцну, незалежну Українську Державу, побудовану на патріотизмі, тобто на прихильності до рідної землі всіх жителів України і єдності українських земель. Він намагався об’єднати в ім’я державних інтересів всі класи та прошарки суспільства без різниці походження і віри. “В цій свідомості кличу всіх Вас, громадян і козаків України – без різниці національності і віросповідання, – наголошується в грамоті П.Скоропадського, – допомогти мені і моїм працівникам і співробітникам в нашій великовідповідальній ділі”². Таким чином уже в першому офіційному державному акті гетьман закликав до всеукраїнської єдності на шляху створення незалежної держави.

Проголосивши стратегію своєї діяльності, П.Скоропадський допустився і перших помилок, на яких акцентується в історичних працях. Одна з них пов'язана з формуванням гетьманського уряду не за національним принципом. Д.Дорошенко з цього приводу пише: "Гетьманське правительство, дивлячись більш широко на поняття українського громадянина й керуючись більш діловими, ніж національними мотивами, почало приймати нових урядовців, не рахуючись з тим, чи вони належать до національного напрямку, чи володіють уже літературною мовою. По деяких міністерствах почали приймати фахівців і добрих урядовців з колишніх російських міністрів; з ділового погляду це йшло на користь справі, але багато з-поміж цих урядовців було людей, органічно з Україною незв'язаних і до національного українського руху неприхильних; не завжди вони поводитись тактовно, і це зразу почало викликати незадоволення з боку прежніх урядовців"³. На практиці це проявилось в засиллі в Раді Міністрів великоруських та жидівських представників. Понад 3/4 уряду складала саме вихідці з представників цих національних меншостей в Україні⁴.

Друга помилка органічно пов'язана з першою. Формування уряду гетьмана на основі великоруської меншості викликало антиросійські настрої серед української інтелігенції соціалістичної орієнтації, патріотично настроєного громадянства. Саме це стало причиною створення антигетьманської опозиції, представники якої відмовилися ввійти до кабінету міністрів. З цього приводу В.Винниченко, М.Шаповал, П.Христюк, П.Феденко різко критикували антиукраїнську політику уряду П.Скоропадського. П.Феденко пише: "Кабінет міністрів є не український по своєму складу і по своїй політичній орієнтації. В кабінет не увійшли представники українських партій і українських громадських груп, які власне творили українську державу. В новий кабінет міністрів увійшли російські кадети, октябристи та взагалі представники тих неукраїнських груп, які завжди вороже ставилися до українського руху й до української державності і поборювали їх з усіх сил в ім'я "єдиної невідомої Росії". Ці партії та групи славились на Україні своєю обрусительною, антидемократичною діяльністю, і тому покликання їх до влади, цілком справедливо, утворило повне недовір'я в українському народі до гетьманського уряду в справі незалежного відношення з його боку до інтересів українського народу. Своєю політикою і діяльністю новий уряд дає ґрунт і підстави до повного недовір'я і навіть ворожого відношення до нього широких народних мас"⁵.

В характеристиці міжетнічної позиції гетьмана і його уряду важливе місце займає в історичній літературі аналіз програмових засад і діяльності політичних партій. Стосунки між українськими та російськими політичними партіями, їх протистояння на етнічному ґрунті найбільш яскраво висвітлюють проблему в цілому. П.Феденко констатує що "під владою П.Скоропадського знайшли собі пристанище і допомогу російські реакційні організації. Ці організації готувалися до відновлення царського режиму в Росії і до прилучення України до Росії. У Києві за влади Скоропадського легально діяв Російський Національний Центр, організація, створена "для боротьби з українською самостійністю"⁶.

Під захистом гетьманської держави та уряду в Україні створився російський єдиний фронт для боротьби проти українського національного відродження. П.Феденко пише, що в "травні 1918 року в Києві засновано "Русский Союз", мовби для "оборони російської культури". Дійсна ціль союзу була – боротися за прилучення України до Росії. Боротьба проти цих російських організацій була неможлива, бо міністр внутрішніх справ — Ігор Кістяковський, – хоч був українського роду, але – "був безперечно росіянином, який дивився на Україну як на тимчасовий політичний організм..."⁷ При цьому П.Феденко посилається на роботу одного з реакційних діячів В.Гурко, опубліковану в журналі "Архив Русской Революции".

П.Феденко зазначає, що "під владою Скоропадського російські політичні групи всяким способом намагалися зогидити справу української державності в очах українських народних мас. Російські реакційні групи надіялися на відновлення царської Росії, але їх ненависть до України була така, що вони готові були прийняти й більшовицьку владу, аби не було самостійної України".⁸ З посиланням на того ж таки генерала Черячукіна П.Феденко наголошує, що проти української незалежності вели пропаганду – "всі російські партії, починаючи крайніми правими і кінчаючи лівими, до хворобливості лякаючись відокремлення України від Росії, з нерозумною вартістю, хоч би ціною продажу України більшовикам: чим гірше, тим ліпше, аби тільки не існувала самостійна Україна"⁹. Ця стаття генерала вміщена в журналі "Донская Летопись"(Ч.3, с.207).

Таким чином, в історичних працях учасників подій широко висвітлено наступ реакційних сил російської еміграції в Україну і непримиренну боротьбу їх політичних організацій проти незалежності Української Держави в умовах легальної діяльності за гетьманату.

Для боротьби з російською небезпекою українські політичні партії об'єдналися в травні 1918 року в Український національно-державний союз (УНДС), який пізніше став називатися Український Національний Союз (УНС). До Українського Національного Союзу вступили всі організації попереднього УНДС. Окрім партії Хліборобів-Демократів до УНС прилучилися Українська Соціал-Демократична партія і Партія Соціалістів-Револуціонерів. Першим головою УНС був А.Ніковський, а з 18 вересня на голову Союзу обраний В.Винниченко.

Діяльність УНС ґрунтовно висвітлюється в працях В.Винниченка, Д.Дорошенка, М.Шаповала,

П.Христюка, П.Феденка та інших. Але найбільше місця про діяльність УНС приділяє в своїх працях один з його засновників – лідер українських визвольних змагань В.Винниченко. В праці “Відродження нації” він розкриває основні напрямки діяльності УНС і відверто говорить про труднощі і принизливі акти, до яких він вдавався заради порятунку української державності. “Національний Союз писав меморандуми до німецького народу, до німецького штабу, навіть до гетьмана, грозився, розводив дипломатію з німецьким послом Мумом, з німецьким генералом Гренером, з німецько-гетьманськими міністрами.

Дійсно він пускався на різні ганебні, понижуючі тяжкі штуки, щоб вирвати з зубів руської реакції владу й урятувати українську державність і демократію від остаточної загибелі”¹⁰.

Повні тексти меморіалів УНС, або коментарі їх наводяться у багатьох працях. Але ці коментарі подаються з різних політичних позицій. Якщо представники соціалістичної опозиції розглядають ці документи УНС виключно під кутом зору критики гетьманату з питань етнополітики, то прибічники, як Д.Дорошенко, звинувачують українські політичні партії за опозиційність до уряду. В праці “Історія України 1917 – 1923 рр.” Д.Дорошенко на наш погляд, справедливо зауважує, що “Українські національні круги з самого моменту проголошення гетьманства вважали, що українська державність серйозно zagrożена. Прояви діяльності нового уряду в сфері політичній вважали за виступи проти самої української національності замість того, щоб самим взяти участь в правительстві й адміністрації й вносити корективи в національний бік політики, ці круги вважали за краще, ставши до правительства в гостру опозицію, робити на його організований натиск, одночасно апелюючи не тільки до гетьмана, але й до німців. Цим звертанням до німців одкривалася для останніх дорога до втручання у внутрішні українські відносини й підривався авторитет Української держави в політиці закордонній”¹¹.

Поза сумнівом такий висновок Д.Дорошенка має об’єктивне підґрунтя. Лідери соціалістичної опозиції допустилися принципової помилки відмовившись від участі в гетьманському уряді і позбавившись можливості впливати на його діяльність. Разом з тим, за умови проросійської спрямованості більшості уряду, входження до нього було б малоефективним. Тому, не ввійшовши до уряду, опозиційні сили отримали можливість викривати його антиукраїнську політику. В цьому випадку цілком принципова вимога сформульована в меморіалі до гетьмана, спрямована проти його проросійського складу. “За нового уряду, – підкреслюється в меморіалі, – поширив свою антидержавну й антиукраїнську діяльність “Русский Союз” на Україні, який поставив собі ясну мету: мобілізацію сил для відбудування “єдиної неділимої Росії”. В цей Союз входять члени різних російських партій, від демократичних до крайніх реакціонерів, отже, й ті партії та громадські групи, до яких належать і члени сучасного кабінету міністрів. Члени “Русского Союза” на Україні притягуються новим урядом до державної роботи. Завдання: завести лад і спокій на Україні не тільки не досягається, а досягаються результати діаметрально протилежні”¹². Виходячи з цих обставин, в меморіалі висувається вимога, що “Добрий державний лад може завести тільки національний демократичний діловий кабінет, складений в більшості з відомих українських діячів, взагалі з осіб української орієнтації, які мали б повне довір’я широких українських мас”¹³.

Надзвичайно гострих форм міжетнічні процеси в Українській Державі набрали на мовному ґрунті. Закономірним було проголошення гетьманом державною мовою – української. Разом з тим це викликало незадоволення, яке переросло в протистояння, перш за все, між національне свідомим українством і російською мовною меншістю. Політичну спрямованість і розвиток цього протистояння в широкому плані торкаються в своїх працях багато авторів як тих часів, так і сучасності.

Д.Дорошенко в своїх працях на основі чисельних матеріалів розкриває спроби гетьманського уряду запровадити українську мову як державну. В цьому зв’язку ним наводяться в повному обсязі накази по міністерствах військовому, шляхів юстиції з питань мовної політики, в яких чітко зазначалося, що “в Українській незалежній самостійній Державі державною мовою визнається мова українська”¹⁴. Разом з тим відзначається, що не усіма міністерствами такі накази видавалися і далеко не усіма службовцями виконувалася постанова про вивчення української мови у визначений 3-х місячний термін. Виконання гетьманських розпоряджень та постанов уряду гальмувалося російськомовними чиновниками як в центрі, так і на місцях.

П.Христюк наголошує на тому, що “московські групи на Україні вели послідовний напад проти української державності, українських політичних партій, української культури”¹⁵. Причому цей наступ все більше розростається вшир, охопив всю територію України, різні галузі суспільного життя і набрав загрозливих форм. “Тризня” між московською і українською пресою тих днів, – підкреслює П.Христюк, – набрала застрашуючих форм і може служити зразком того, до якого занепаду може зйти демократія, піддавши психозові національного шовінізму”¹⁶.

Реальна загроза Українській державі, мові, культурі, традиціям активізувала діяльність українських політичних сил. Створення єдиного національного фронту в Україні сприяло об’єднанню політичних сил в боротьбі не тільки проти гетьманства, а й проти русифікаторської політики, спрямованої на відродження “єдиної неподільної Росії”. Створення такого національного фронту П.Христюк називає “фактом великої політичної ваги”, “найбільшого почуття національної самоохорони”¹⁷. В той же час

В.Винниченко в статті “Рано втомлюватись”, опублікованій в “Робітничій газеті” (17 вересня 1918 р.) закликав рятувати Родину-Матір, оточену розлюченою зграєю “братів”¹⁸. В.Винниченко висловлював в даному випадку погляди і настрої дуже широких кіл української демократії.

Українські політичні партії, що об’єдналися в УНС розгорнули боротьбу проти гетьманату за його повалення і проти русифікаторської політики, яку він підтримував. Навколо Союзу об’єдналися патріотичні сили українського громадянства і піднялися на національно-визвольну боротьбу. Історія цієї боротьби яскраво розкрита В.Винниченко, М.Шаповалом, І.Мазепою, П.Христюком, П.Феденком. Авторами розкрито основні напрями в створенні національних партій та організацій, їх політична діяльність в розвінчуванні антиукраїнської пропаганди шовіністичної русифікаторської політики та практики представників національних меншин в Україні. На основі конкретних матеріалів з’ясовано становлення наукової концепції у висвітленні основних тенденцій боротьби за українську державність доби гетьманату.

¹Солдатенко В. Українська революція. Концепція та історіографія (1918 – 1920 рр.) – К., 1999. Його ж Українська революція. Концепція та історіографія – К., 1997.

²Буравченков А. Час відновлення історичної пам’яті – останній гетьман. Ювілейний збірник пам’яті Павла Скоропадського (1873 – 1945). – К., 1993. – С.25 – 32.

³Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр. – Т.П. – Нью-Йорк 1954. – С.98 – 99.

⁴Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. – Прага, 1928. – С.58.

⁵Феденко П. Влада Павла Скоропадського (п’ятидесятій роковині перевороту в Україні). – Лондон-Мюнхен., 1968. – С. 10.

⁶Там само. – С. 16.

⁷Там само.

⁸Там само. – С.24.

⁹Там само. – С.25.

¹⁰Винниченко В. Відродження нації. Ч.ІІІ. – Відень-Київ, 1920 – С.74.

¹¹Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр. – Т.П. – С. 103

¹²Там само. – С.104.

¹³Національні процеси в Україні. Історія і сучасність. Документи і матеріали. Ч.1 – К., 1997. – С.507.

¹⁴Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр. – Т.П. – С.101.

¹⁵Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917 – 1920 рр. – Прага, 1922. Т.4. – С.71.

¹⁶Там само.

¹⁷Там само – С.88.

¹⁸“Робітничая газета” – 1918. – 17 вересня.
